

УДК 811.161.2'35

Столяр З. В.

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ І НАВИЧОК У СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано психологічні засади формування мовленнєвих умінь і навичок у майбутніх учителів-словесників, специфіку взаємодії всіх психічних процесів, зокрема – єдність мовлення та мислення, що є основою утворення професійних якостей у педагога-філолога.

Ключові слова: психологічні засади, діяльність, мовлення, мислення, мовленнєві уміння і навички.

В статье проанализировано психологические основания формирования речевых умений и навыков, специфику взаимодействия всех психических процессов, в частности – единение речи и мышления, что есть основой образования профессиональных качеств у педагога-филолога.

Ключевые слова: психологические основания, деятельность, речь, мышление, речевые умения и навыки.

The article is dedicated to psychological foundation of forming communication skills and abilities of the future teacher of Ukrainian, specificity of interaction of all psychical processes as an important factor in becoming a highly qualified education professional.

Keywords: psychological foundation, activity, speech, mentation, communication skills and abilities.

Становлення особистості майбутнього вчителя-словесника обов'язково передбачає оволодіння професійним мовленням, нормами мовленнєвої поведінки (усної й писемної). Цей процес неможливий без урахування психологічної зрілості особистості та рівнів розвитку її психічних процесів.

Саме тому метою нашої публікації є з'ясування психологічних засад формування мовленнєвих умінь і навичок у студентів-філологів, адже, як влучно зауважила Л. Селіверстова, “психологічні основи забезпечують правильність застосування різних методів навчання на певному етапі, певної вікової категорії, певного фа-

хового спрямування” [6, с. 10]. Знання психологічних умов і застосування їх під час підготовки й реалізації виховного процесу дає оптимальні результати засвоєння навчального матеріалу. Саме активізація психологічних механізмів породження мовлення студентами забезпечить формування у майбутніх філологів умінь і навичок добирати необхідні виражальні засоби мови, що відповідають меті, умовам і специфіці комунікативного акту, а отже – ефективність підготовки педагогічних кадрів.

Окреслення психологічних засад та їх урахування в навчально-виховному процесі лінгводидактичної підготовки майбутніх словесників допоможе виявити проблеми в засвоєнні навчального матеріалу, причини їх виникнення та шляхи подолання, а також сконструювати ефективну модель формування мовленнєвих умінь і навичок у студентів-філологів.

Значний внесок у дослідження психологічних основ формування комунікативних умінь і навичок зробили М. І. Жинкін, О. О. Леонтєв, Л. С. Виготський, І. О. Зимня, І. О. Синиця, І. Д. Бех, Г. Т. Шелехова та ін.

Становлення особистості педагога-словесника, що є кінцевою метою навчання на філологічних спеціальностях у вищому закладі освіти, беззаперечно проходить етап становлення свідомої особистості студента. Особистість психологами трактується як феномен суспільного розвитку, якій властиві цілісно-системні утворення, а також сукупність соціально значущих психічних властивостей, ставлень і дій індивіда; їй притаманні такі характеристики, як спрямованість, активність, міра усвідомлення свого ставлення до дійсності [8, с. 30 – 31]. О. М. Леонтєв наголошує на тому, що особистістю не народжуються, а стають упродовж життєдіяльності у суспільстві.

Л. Стасів зазначає, що “студентство – це особлива соціальна категорія, специфічна спільність людей, організаційно об’єднаних інститутом вищої школи. Студентство включає людей, які цілеспрямовано, систематично оволодівають знаннями і професійними вміннями” [9, с. 39]. Крім того, студентська молодь характеризується чіткою визначеністю у майбутній професії й адекватним ставленням до обраного фаху.

Розвиток особистості у період студентства переживає своєрідний критичний період – перехід до зрілості. Цей процес О. М. Леонтєв трактує не як звичайне накопичення знань, умінь і навичок,

а як формування мотиваційної сфери особистості. Саме від неї залежить, яке значення для людини матимуть знання, що здобуваються [4]. Цей період характеризується мотивацією до здобуття знань з метою одержання позитивних оцінок під час складання іспитів, в той час як сприйняття студентом професійно спрямованого навчання як можливості здобуття “живих” знань для фахового зростання призводить до формування психічної готовності до майбутньої професійної діяльності.

І. Д. Бех зазначає, що педагогам-початківцям властивий виконавчий, репродуктивний характер професійної діяльності і схильність до використання готових поведінкових моделей. А сучасна парадигма освіти вимагає творчого підходу до виховання і навчання школярів і студентів. Тому необхідно знайти методи та прийоми навчання, що виховували б в особистості педагога-лінгвіста бажання креативності, новаторства, нестандартності у викладацькій діяльності [1, с. 77]. Виховання таких якостей особистості можливе за умов знання викладачами ВНЗ психологічних характеристик особистості.

У дослідженнях Ж. Піаже встановлено, що усі психічні функції (сприймання, пам’ять, мовлення) залежать від інтелекту, структуру якого складають мовлення, знання, відчуття, уява, пізнавальні процеси сприймання, мислення та пам’яті, і визначаються ним, в той час як розвиток особистості не має нічого спільного із навчанням. Дослідник трактував навчання як певний зовнішній процес, що не бере участі в розвитку особистості. Натомість психолог Л. С. Виготський стверджує, що саме навчання є рушійною силою психічного розвитку, а сам навчальний процес розглянуто ним як діяльність.

У психологічній практиці навчання трактують як “управління процесом учіння; цілеспрямований пошук учнем під керівництвом учителя алгоритму для опанування знань, формування умінь і навичок; виявлення в учнів можливостей розумової активності; процес, що дозволив би розв’язувати навчальні задачі певного класу” [1, с. 76].

Л. С. Виготським уведено в наукову практику поняття “зони найближчого розвитку”, що трактується як різниця між показниками розв’язків запропонованого завдання самостійно тим, хто навчається, і за допомогою того, хто навчає. Результати проведених досліджень засвідчили важливість педагогічного впливу на розвиток особистості. Психолог зазначає, що “один крок у навчанні може означати сто кроків у розвитку”.

Такої ж позиції дотримується й Г. С. Костюк, який вважає, що розвиток не є наслідком навчання, а ці процеси перебувають у діалектичному взаємозв'язку.

Рання дорослість (так психологи визначають студентський період життєдіяльності особистості) є надзвичайно сприятливим часом для засвоєння знань, умінь і навичок, необхідних для майбутньої професійної діяльності. Ефективність навчального процесу досягається за рахунок того, що у цей час рівень розвитку є досить високим, а психічні процеси “знаходяться в умовах оптимального навантаження, посиленої мотивації, операційних перетворень”, – зазначає О. В. Скрипченко [8, с. 147].

Важливими факторами, що визначають ефективність навчального процесу, науковці вважають цільові настанови, зацікавленість й активну діяльність, вікові особливості, попередню підготовку суб'єктів навчально-виховного процесу, об'єктивні умови викладання, а також специфіку добору педагогом продуктивних методів і прийомів навчання української мови, що визначають розвиток студентів-філологів, а також характер їх дій із навчальним матеріалом [6, с. 9]. Саме тому першочерговим завданням викладача ВНЗ є використання досягнень психолого-педагогічної науки, залучення усіх видів діяльності нервової системи і спрямування специфіки мисленнево-мовленнєвої діяльності в необхідне русло.

Одним із важливих компонентів процесу навчання, що впливає на ефективність професійної підготовки студента-філолога, є усвідомлення індивідом потреби у певній діяльності, що спонукає його до дій – *мотивація* особистості до одержання результату, який задовольняє його потреби на певному етапі життєдіяльності.

Психологами визначено, що мотив – це сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта і визначають її спрямованість. Часто поняття мотиву ототожнюють із поняттям потреби, в той час як потреба спонукає лише до активності, а мотив – до спрямованої діяльності.

У навчальній діяльності діють особливі групи мотивів. А. К. Маркова до них відносить такі: 1) пізнавальні мотиви, серед яких можна виокремити кілька підгруп – широкі пізнавальні мотиви, що скеровують до оволодіння новими знаннями; навчально-пізнавальні, які орієнтують на засвоєння способів здобування знань, та мотиви самоосвіти; 2) соціальні мотиви (широкі та вузькі). Дослідниця також звернула увагу на те, що мотивам властиві

швидкість виникнення, стійкість, динамічні характеристики, модальність з емоційними відтінками [8, с. 243].

Психологи визначають інтерес основним мотивом пізнавальної діяльності суб’єктів навчально-виховного процесу, адже він “позитивно впливає на всі психічні процеси й функції: сприймання, увагу, мислення, пам’ять, волю, тобто є “сплавом”, що утворює особливий тонус діяльності, особливий стан особистості” [3, с. 2].

К. М. Плиско слушно зауважує, що мова виконує надзвичайно важливі соціально-психологічні функції оформлення думки та комунікації, тому “основними закономірностями процесу навчання мови є: 1) опора на лінгвістичну специфіку мови; 2) опора на єдність мови і мислення; 3) опора на єдність мови і мовлення; 4) опора на єдність мовлення і мислення” [5, с. 31].

Оскільки мову розуміємо як “соціально значущий код і правила його функціонування, що закріплені у свідомості людей” [4, с. 10], а мовлення – як практичну реалізацію мовної системи у певному комунікативному акті, то можемо з упевненістю говорити, що ці категорії доповнюють одна одну, утворюючи єдине ціле.

Об’єктом вивчення психолінгвістики є процес породження мовлення, що трактується як вербалізація думки, її опредметнення за допомогою виражальних засобів мови. Цей психічний процес послуговується мовою, що є найважливішим чинником соціалізації особистості (процесу адаптації до особливостей соціального середовища, що полягає в набутті здатності до співробітництва з іншими членами суспільства, зміні егоцентричного способу життя на об’єктивний), адже за її допомогою люди не лише обмінюються інформацією, передають багатолітній досвід, а й через процес спілкування створюють будь-які стосунки. У спілкуванні формуються й реалізуються пізнавальні можливості особистості, її самоусвідомлення й самооцінка, а також ставлення до інших членів суспільства.

Початок ХХ століття характеризується різноманітністю думок щодо розрізнення чи ототожнення понять “мова” та “мовлення” (ідентичними ці поняття розумів Г. В. Колшанський; як дві сторони одного явища їх трактувала, зокрема, В. М. Ярцева, та після виходу праці “Мислення та мовлення” Л. С. Виготського їх було остаточно розрізнено: мова – предмет лінгвістики, мовлення – предмет психології). Згодом І. О. Зимня писатиме: “... мова розглядається нами як засіб, а мовлення – як спосіб формування та

формулювання думки через мову під час мовленнєвої діяльності індивіда” [7, с. 35].

Важливу роль у формуванні мовлення відіграє мислення. Незаперечним фактом сьогодні є діалектичність єдності мови й мислення, адже це своєрідна єдність форми і змісту. Думка оформляється за допомогою мови.

Л. С. Виготський, досліджуючи специфіку мислення, зазначав, що воно є сукупністю рухових реакцій організму, а отже – будь-яка думка, пов’язана із рухом, викликає деяку напругу відповідних м’язів. Це свідчить про “бажання” думки реалізуватися у рухові. Дослідження показали, що вмільний аналіз мімічних та рухових реакцій дає можливість визначити, про що думає реципієнт.

Значний внесок у дослідження зв’язку мови і мислення зробив видатний науковець В. фон Гумбольдт, який підкреслював значимість індивіда у розвитку мови, в той же час говорив, що мова не є витвором однієї людини, а здобутком нації; мова не належить конкретній особистості, оскільки у процесі комунікації однаковою мірою є надбанням того, хто говорить, і того, хто слухає. Важливою є концепція Гумбольдта про те, що мова не є продуктом мовленнєвої діяльності, а самою діяльністю, а також є “інтелектуальним інстинктом розуму”; мовлення ж трактувалося ним як процес актуального творення.

Ці думки пізніше було розвинуто Ф. де Соссюром, який стверджував, що “мовлення людини – це акт індивідуального користування мовою”, що мова і мовлення нерозривно пов’язані між собою, бо “мова необхідна, щоб мовлення було зрозумілим; мовлення, в свою чергу, необхідне для того, щоб установити мову”; саме через мовлення відбувається об’єктивне існування мови [7, с. 33].

О. О. Потебня стверджував, що мова розвивається на всіх стадіях розвитку суспільства і вдосконалення людської думки, а також, що розвиток мови зумовлений розвитком індивідуального людського мислення. Йому належить вислів про те, що мова – це безперервний процес діяльності, покликаний перетворити набір звуків у реалізацію думки; це своєрідний орган, що створює думку.

Слід усвідомити, що навчання мови супроводжується навчанням мовленнєвої діяльності, засобом якої і є сама мова. Тому професійна підготовка лінгвістів визначається навчанням “діяти мовленнєво”, кінцевим результатом чого буде вміння породжувати й сприймати тексти різних стилів та жанрів, а також сам дидактич-

ний дискурс [7, с. 35]. На цьому наголошували прихильники теорії мовленнєвої діяльності – Л. Виготський, І. Гальперін, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв, А. Лурія, І. Синиця та ін.

Розвиток мислення й удосконалення мовленнєвої діяльності тісно пов’язані з таким психологічним процесом, як уява, за допомогою якої студент-словесник може сконструювати модель професійного спілкування (учитель – учень, учитель – учитель, учень – учитель). На думку І. Зимньої, А. Виготського, Г. Костюка, студентському вікові характерна абстрактна уява, що полягає у використанні певних зразків, еталонів, моделей: мовних кліше, схем, зразків мовленнєвого акту та ін.

Важливу роль під час формування мовленнєвих умінь студентів-лінгвістів відіграє робота пам’яті, що, на думку М. М. Рубінштейна, є здатністю відтворення раніше пережитих вражень; як уважає М. Й. Варій, це здатність “живої системи фіксувати факт взаємодії зі середовищем (зовнішнім або внутрішнім), зберігати результат цієї взаємодії у формі досвіду і використовувати його у поведінці” [2, с. 90]; на думку К. Я. Климової, це “когнітивний процес, що полягає в запам’ятовуванні, збереженні, відновленні і забуванні набутого досвіду”. Пам’ять психологами визначається як одна із центральних функцій людської психіки. Оскільки для навчальної діяльності необхідний мотив, який базується на почуттях та уявленнях, що видобуваються із пам’яті, то необхідно завжди враховувати цей психологічний фактор під час підготовки навчального процесу. Знання типології пам’яті (оперативна, сенсорна, довготривала; моторна, емоційна, образна, ейдетична, словесно-логічна) сприятиме добору оптимальних методів навчання у процесі лінгвістичної підготовки студентів.

Також слід пам’ятати, що обов’язковим психічним процесом є забування, яке часто спричиняє недостатню професійну підготовку словесників через відсутність мотивації до вивчення української мови, а також неналежний рівень мовної підготовки. Шляхами вирішення цієї проблеми лінгводидакти вважають стимулювання студентів до постійного самовдосконалення та самоосвіти, накопичування професійно значущої інформації.

Важливим фактором психічного розвитку особистості, а отже – важливого компонента у формуванні культури усного та писемного мовлення майбутніх педагогів-лінгвістів, є увага, що полягає в обмеженні потоку інформації, що надходить через різні органи

чуття та її селекцію (відбір найактуальнішої та найнеобхіднішої). Її вважають своєрідним фільтром, через який виявляється свідомість людини. Увагу можна розглядати як своєрідний індикатор, що сигналізує про правильність / неправильність організації навчання, ефективність / неефективність використаних методів і прийомів.

Виразальні засоби мови є інструментом передачі певної інформації. Вона засвоюється реципієнтом за допомогою таких типів мовленнєвої діяльності, як сприймання (психічний пізнавальний процес, що полягає у відображенні в свідомості людини предметів чи явищ, що безпосередньо у певний момент впливають на органи чуття; у нашому випадку – це усвідомлення звукового мовлення або графічного тексту), слухання й розуміння повідомлюваного (аудіювання), яке згодом мовець може відтворити чи використати у власних висловлюваннях.

Т. В. Симоненко ґрунтовно досліджено питання залежності мовної підготовки студентів-філологів від “здібності до мови”, на чому наполягали М. М. Гохлернер та Г. В. Ейгер. Науковці наголошували на тому, що професійна підготовка компетентної мовної особистості можлива за умов яскраво представленої вербальної пам’яті, імітаційних мовленнєвих здібностей на фонетичному, лексичному, граматичному й стилістичному рівнях та ін. Услід за О. О. Леонтьєвим, Т. В. Симоненко заперечує цю думку, стверджуючи, що психологічного підґрунтя наявності “здібності до мови” немає, а професійна підготовка вчителів-словесників не передбачає урахування такої характеристики індивідуальних рис студента, саме тому не просто можливо, а потрібно розвивати під час начально-виховного процесу здібності внутрішнього та зовнішнього нормативного мовлення кожної особистості [7, с. 32-33].

Оскільки формування мовленнєвих умінь і навичок у студентів-філологів як передумова професійного становлення вчителя-словесника може відбуватися лише у навчальному процесі, то його потрібно організувати таким чином, щоб відповідні якості особистості були набуті найефективніше. А це потребує урахування особливостей психічного розвитку суб’єктів навчально-виховного процесу та їхньої мотиваційної сфери. Саме тому завданням освітнього процесу у ВНЗ є постійний розвиток і вдосконалення самостійних, творчих та активних форм навчальної роботи студентів-філологів.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід : науково-практичні засади. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
2. Варій М. Й. Психологія : Навчальний посібник / М. Й. Варій. – К. : “Центр учбової літератури”. – 2007. – 288 с.
3. Коваленко І. Психологічні чинники засвоєння виражальних засобів мови учнями середнього шкільного віку [Електронний ресурс] / Інна Коваленко // Українська мова і література в школі. – Київ, 2004. – № 6. – С. 12 – 17. – Режим доступу : www.ukr-in-school.edu.ua.net/include/config.php.
4. Леонтьев А. Н. Психологические основы развития ребенка и обучения / Под ред. Д. А. Леонтьева, А. А. Леоньева. – М. : Смысл, 2009. – 423 с.
5. Плиско К. М. Викладання синтаксису української мови / Катерина Миколаївна Плиско. – К., “Рад. школа”, 1978. – 184 с.
6. Селіверстова Л. Лінгвістична та психологічна основа навчання української мови як іноземної [Електронний ресурс] / Лариса Селіверстова // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – 2007. – Вип. 2. – С. 8 – 13. – Режим доступу до журн. : www.franko.lviv.ua/faculty/Filol.
7. Симоненко Т. В. Теорія і практика формування професійної мовнокомунікативної компетенції студентів філологічних факультетів : Моногр. / Тетяна Володимирівна Симоненко. – Черкаси : Вид. Вовчок О. Ю., 2006. – 328 с.
8. Скрипченко О. В. Психолого-педагогічні основи навчання : Навчальний посібник для викладачів психології і педагогіки, аспірантів, студентів педагогічних навчальних закладів та курсантів військових училищ / О. В. Скрипченко, О. С. Падалка, Л. О. Скрипченко. – К. : Український Центр духовної культури, 2005. – 712 с.
9. Стасів Л. Психологічні чинники формування ділового мовлення майбутніх учителів-словесників [Електронний ресурс] / Лілія Стасів // Українська мова і література в школі. – Київ, 2004. – № 2. – С. 39-43. – Режим доступу : www.ukr-in-school.edu.ua.net.